

LUND UNIVERSITY

Ålder och behov

Pensionärers attityder till användningen av kronologisk ålder vid fördelning av omsorg och servicetjänster för äldre

Jönson, Håkan; Harnett, Tove

2021

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jönson, H., & Harnett, T. (2021). *Ålder och behov: Pensionärers attityder till användningen av kronologisk ålder vid fördelning av omsorg och servicetjänster för äldre*. (Working paper-serien; Vol. 2021, Nr. 1). Socialhögskolan, Lunds universitet.

Total number of authors:

2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Nr 1 • 2021

ISSN 1650-8971

Ålder och behov

**Pensionärers attityder till användningen av kronologisk ålder vid
fördelning av omsorg och servicetjänster för äldre**

Författare: Håkan Jönson och Tove Harnett

LUNDS
UNIVERSITET

Innehåll

Förord 3

Inledning 4

Ålder och behov 4

Kritik mot användningen av kronologisk ålder 5

Vad handlar undersökningen om? 6

Metod 7

Respondenterna 8

Resultat 8

Vardagsrehabilitering – kan den nekas med ålderns rätt? 8

Bostadsanpassning 10

Äldreboendegaranti 12

Förenklad biståndshandläggning 14

Hemtjänst och ruttjänster 16

Ledsagning 19

Diskussion 21

Referenser 23

Förord

Föreliggande rapport bygger på en webbenkät som distribuerades till medlemmar i PRO och SPF i december 2020. Tanken är att den ska utgöra en första redovisning av enkätens huvudsakliga resultat.

Enkätstudien är del av projektet ”Ålder eller behov? Ålderskategoriseringar som grund för omsorg och stöd till äldre”, som finansieras av *Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd* (FORTE Dnr 2017-01738).

Vi vill rikta ett tack till PRO och SPF Seniorerna i Skåne, som hjälpt oss att administrera enkäten. Vi vill också tacka Lisa Wallander och vår referensgrupp med pensionärer för hjälp med enkäten.

Lund 2021-03-26

Håkan Jönson & Tove Harnett

Inledning

Den här rapporten handlar om äldres uppfattningar om den typ av service och omsorg som ges inom ramen för äldreomsorgen. Eftersom det numera förekommer att äldre själva köper städning och annan service privat och gör så kallat rutavdrag kommer rapporten även beröra synen på dessa tjänster. Rapporten bygger på en webbenkät som distribuerades till pensionärer i Skåne i december 2020.

Ålder och behov

I fokus för rapporten står betydelsen av kronologisk ålder och relationen mellan ålder och behov. Att den frågan är intressant att studera har att göra med spänningar och motsättningar inom socialpolitiken. De lagar som reglerar vård och socialt stöd betonar att insatser ska bygga på principer om alla människors lika värde och ges utifrån behov. Den principen är tydlig inom Socialtjänstlagen (2001:453), den lag som reglerar den svenska äldreomsorgen. Samma betoning återfinns inom Hälso- och sjukvårdslagen (2017:30). Vården ska ges med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans värdighet. Den som har det största behovet av hälso- och sjukvård ska ges företräde.

Parallellt med dessa betoningar av den enskildes behov använder flera länder kronologisk ålder i lagstiftning och bestämmelser som reglerar tillträden, förmåner och begränsningar i rättigheter (Breda & Schoenmackers, 2006; Mattsson, 2018) Det kan handla om allt ifrån att personer över 65 år får åka gratis på stadsbussarna till att personer över samma ålder inte har rätt till vissa typer av stöd enligt funktionshinderlagstiftningen.

Det finns många skäl till att ålder används för att fördela välfärdstjänster. Dels kan kronologisk ålder framstå som ett administrativt enkelt kriterium, som gör att lagstiftare och myndigheter slipper mer problematiska överväganden. Det tydligaste exemplet utgörs av myndighetsåldern. Det finns säkerligen 15-åringar som är mycket mer lämpade att rösta än vissa 25-åringar, men med en rösträtt på 18 år behöver myndigheterna inte införa test för att mäta individuell lämplighet. Fria busskort gör det möjligt för både fattiga och välbeställda pensionärer att åka stadsbuss gratis och även om det kan framstå som ett slöseri att inkludera pensionärer med god inkomst så skulle det vara administrativt krångligt och stigmatiserande att enbart ge busskortet till de som är fattiga.

I många fall kan kronologisk ålder också ses som ett approximativt mått – (ungefärligt mått eller ”proxy”) för något annat. Det kan handla om mognad för de unga och om behov av stöd för de som är äldre (Harnett, 2021). Åldern för skolstart och myndighetsåldern är exempelvis ungefärligt mått på en viss typ av mognad. Proxyresonemang om ålder fördes också i den statliga utredning (SOU 2017:21) som låg till grund för införandet av förenklad biståndshandläggning, och som vi beskriver senare i rapporten. I utredningen fördes ett resonemang om att kommuner skulle kunna bevilja äldreomsorg utan prövning utifrån en ”åldersrelaterad presumtion” där personer över vissa åldrar kunde antas ha behov av viss typ av hjälp. Tanken var alltså att dessa personer inte skulle

behöva genomgå en individuell prövning för att få tillgång till vissa insatser (Siverskog & Jönson, 2020).

Ålder kan också användas som proxy på kvarvarande livstid, vilket både kan gynna och missgynna äldre personer. Det är exempelvis möjligt att sjukvården prioriterar bort personer på grund av deras höga ålder för att kunna ägna sina krafter åt de yngre, alternativt spara resurser. Detta tycks ha hänt under COVID-19 pandemin, där det förekom att personer över en viss ålder inte fick sjukhusvård. När det gäller gynnande arrangemang är det tänkbart att samhället och människor i allmänhet uppfattar det som inhumant att ställa krav om förändring mot personer över en viss ålder. Exempelvis har pensionärsorganisationerna kritiserat regionerna när bokning av provtagning och vaccination mot COVID19 ska genomföras via Bank-ID. Argumentet ”jag tycker inte att jag ska behöva skaffa Bank-ID” tas emot annorlunda beroende på om det kommer från en 35-åring eller en 85-åring.

Att kronologisk ålder används för att reglera förmåner och uteslutningar beror också på att kriteriet i många fall framstår som rättvist, när jämförelserna görs över livsloppet. Den som är 25 år gammal får färre semesterdagar än den som är 35 år, men kommer själv få fler semesterdagar i framtiden. Den 60-åring som ser 65-åringar åka gratis buss, förstår att detta sannolikt utgör en förmån i den kommande egna framtiden. Det blir i många fall samma för alla på sikt. Men såklart olika i samtiden, vilket kan få stora konsekvenser i de fall då äldre utesluts från möjligheten att få viss typ av hjälp. Det tydligaste exemplet utgörs av personlig assistans, som kan nybeviljas till 65 års ålder men inte därefter.

Kritik mot användningen av kronologisk ålder

Användningen av åldersgränser har återkommande kritiserats som oprecis, irrationell och ålderistisk (Binstock, 1983; SOU 2002:29). Med ålderism menas i det här fallet fördomar och diskriminering som bygger på ålder. Forskning om ålderism har bekämpat stereotypa föreställningar om äldre människors skröplighet och omsorgsbehov genom att peka på att majoriteten av de som finns i kategorin ”de äldre” är aktiva och oberoende, samt att de individuella skillnaderna är stora (Andersson, 2008). Användningen av kronologisk ålder kan förmedla föreställningar om att de som har rätt till en viss typ av hjälp eller service också behöver den. Gynnande och missgynnande åldersgränser som inte framstår som tillräckligt väl motiverade kan dessutom utgöra diskriminering (Breda & Schoenmaekers, 2006). Den svenska diskrimineringslagen definierar direkt diskriminering som en situation där någon missgynnas genom att behandlas sämre än någon annan behandlas, har behandlats eller skulle ha behandlats i en jämförbar situation, om missgynnandet har samband med kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning eller *ålder* (§ 4). Lagen ger dock möjlighet att behandla människor på sätt som kan uppfattas som missgynnande utifrån ålder, om detta kan motiveras som ”lämpligt”, det vill säga där skillnaderna motiveras på ett rimligt sätt. Ett exempel på detta kan vara när enbart personer av ett visst kön kallas till screening för någon cancerform med hänvisning på att det nästan uteslutande är personer av detta kön som drabbas. Särbehandlingen utifrån kön anses alltså som lämplig.

Vad handlar undersökningen om?

Den undersökning som avrapporteras här tar sin utgångspunkt i begreppet moralisk ekonomi (Mau, 2004; van Oorschot, 2000). Med detta menas uppfattningar hos allmänheten om hur välfärden ska fördelas. Frågor för studier inom området moralisk ekonomi handlar enkelt uttryckt om människors uppfattningar om vem som ska få vad och varför. Hur ser exempelvis medborgarna på pensionssystemet? Hur ser de på sjukvårdens kostnader i relation till den vård människor får i olika delar av landet? Vilka grupper ses som mer eller mindre förtjänta av stöd och hjälp? Är det skillnader mellan mäns och kvinnors uppfattningar? Mellan uppfattningar bland människor i olika åldrar, socioekonomisk bakgrund etc.

I studier av moralisk ekonomi har forskare bland annat identifierat kriterier som kan kopplas samman med allmänhetens uppfattning om att en viss kategoris behov ska prioriteras (van Oorschot, 2000). Det handlar exempelvis om uppfattningar om att medlemmar av kategorin har vissa behov – ju större behov desto starkare legitimitet för att tilldela resurser. Vidare påverkas attityderna av graden av kontroll där behov som kategorins medlemmar inte kan påverka ger starkare legitimitet för att tilldela resurser. Många tycker det är rimligt att den som föds med en funktionsnedsättning ges stöd från samhället för att kunna leva så normalt som möjligt, medan det inte ses som lika självklart att ge stöd till den som kört berusad och krockat. Andra faktorer som spelar in handlar om likhet, det vill säga att det är möjligt att identifiera sig med den behövande kategorin (vi blir alla äldre exempelvis), samt om tacksamhet och reciprocitet. I det sistnämnda fallet uppfattas en kategori som gjort insatser (för samhället, landet) som mer berättigad. Krigsveteraner är ett exempel, pensionärer ett annat. Med utgångspunkt i listan över kriterier för generösa attityder så framstår äldre som särskilt förtjänta av välfärdsinsatser. Så hur kommer det sig då att äldre i vissa fall utesluts från välfärdsinsatser som ges till yngre? Exempelvis kan yngre personer med omfattande och långvariga funktionsnedsättningar få stöd enligt LSS som enkelt uttryckt ger starkare rätt till mer hjälp jämfört med det stöd som äldre får enligt Socialtjänstlagen. Kostnader är givetvis ett bakgrundsmotiv, men det tycks också finnas etablerade uppfattningar om skillnader i livsstil och behov. Yngre uppfattas vara i en aktiv livsfas med stor delaktighet i samhällslivet och stödet siktar på att nå den målsättningen även för personer med omfattande funktionsnedsättningar (Erlandsson, 2014; Lövgren, 2017). Också detta ingår i den moraliska ekonomin.

En intressant fråga är hur den moraliska ekonomin samspelar med stereotypa föreställningar om olika kategorier, exempelvis att äldre behöver omsorg. Tornstam (2005) menar i likhet med Binstock (1983) att överdrivna föreställningar om att äldre är sjuka och beroende kan skapa en generös inställning till äldres välfärd, men också bidra till att upprätthålla en ålderistisk och problematisk bild av äldre som en börda för samhället. Med det resonemanget borde åldersbaserade gränser som kan kopplas samman med behov och oförmåga användas så sällan som möjligt. Men kanske är detta en teoretisk konstruktion bland äldreforskare som människor i praktiken inte bryr sig särskilt mycket om. De som får fler semesterdagar med stigande ålder uppfattar knappast detta som ett stigmatiserande budskap om behov av längre återhämtning. De som får fria busskort känner kanske inte heller något stigma utan ser arrangemanget som en bra förmån. Här är det möjligt att anlägga

ett perspektiv som handlar om att vi tar position utifrån den grupp vi anser oss tillhöra, en typ av analys som varit framträdande i studier av amerikansk politik (Berry & Wilcox, 2015).

I den här rapporten undersöker vi äldre personers egna uppfattningar om ålderns betydelse för rätt till olika typer av stöd inom äldreomsorgen, där vi dessutom inkluderar ruttjänster. Uppfattas kronologisk ålder som ett relevant kriterium för att få olika typer av stöd och service? Vilka skäl ses som relevanta när användningen av ålder övervägs? Uppfattas äldre ha större rätt än yngre att avböja förslag på förändring och anpassning? Är frågor om stereotypa attityder aktuella i förhållande till förslag om rätt till omsorg utifrån kronologisk ålder?

En utgångspunkt i vår studie är att människor – unga som gamla – vanligen har komplexa och ibland motsägelsefulla uppfattningar om välfärdspolitiska frågor. Inom ramen för ett ställningstagande för eller emot ett förslag ligger ofta ett antal överväganden som talar både för och emot förslaget.

Metod

Studien bygger på en webbenkät som togs fram under senhösten 2020. Processen skedde i flera steg där en grupp på tio pensionärer inledningsvis fick ge kommentarer på en första enkätversion. Enkäten reviderades därefter i flera omgångar, bland annat utifrån en fokusgruppsintervju där fem pensionärer (77 till 83 år) under 90 minuter diskuterade frågornas utformning och gav förslag på förbättringar. I processens sista fas lämnade två pensionärer fördjupade synpunkter på frågekonstruktionerna och svarsalternativ.

Enkäten distribuerades i december 2020 av distriktskontoren till de två pensionärsorganisationerna PRO och SPF och skickades till totalt 6452 pensionärer i sex skånska små och medelstora kommuner. Den minsta kommunen hade cirka 7000 invånare och den största 43000. SPF Seniorerna skickade ut enkäten till 3744 personer och PRO till 2708. Efter en påminnelse inkom 1540 svar, vilket innebär en svarsfrekvens på 24 procent. Bortfallet var alltså omfattande.

Det finns flera möjliga orsaker till bortfall i undersökningen. Dels finns det idag en generell enkättrötthet och en ovilja att svara på enkäter, dels kan den aktuella enkäten uppfattas som krävande och dels tenderar bortfallet att bli högre i webbenkäter. Ett par respondenter hörde också av sig för att försäkra sig om att mailet, som distribuerades av pensionärsorganisationerna, verkligen kom från Lunds universitet. Man var orolig att länken skulle leda till någon oseriös sida eller innebära att skadlig programvara installerades på datorn. Fördelen med att använda webbaserade enkäter är att det är ett smidigt och ekonomiskt sätt att nå ut till många, där de som svarar enkelt kan skicka in sina svar utan att behöva använda kuvert och ta sig till en brevlåda. Nackdelen är att det kommer att generera ett bortfall bland personer utan digital vana. Företrädare för de inkluderade pensionärsorganisationerna menade att en del medlemmar visserligen hade e-postadresser, men utan att använda dem. Med utgångspunkt i detta är det alltså möjligt att bortfallet var betydligt mindre om populationen definierats som ”de som tog del av erbjudandet om att fylla i enkäten”, en population

som vi emellertid inte kan definiera. Ytterligare en utmaning handlar om att systemet för webb-enkäter som Lunds universitet med flera använder (SUNET-Survey) inte fungerar på en dator med ”gammal” webbläsare. För att kunna fylla i enkäten behövde respondenterna, enligt samma system, dessutom först måste kryssa i att de läst och förstått informationen om undersökningen. Flera personer hörde av sig om att de inte kom in i själva enkäten, vilket visade sig handla om att de inte sett att rutan för samtycke behövde kryssas i. Det är tänkbart att andra respondenter hanterade samma situation genom att inte fylla i enkäten alls. Av de 1540 som svarade var det två som hörde av sig och bad om en pappersenkät. Det interna bortfallet (det vill säga antal personer som inte svarade på en specifik fråga) redovisas fortlöpande med beteckningen IB.

De svarandes medianålder var 74 år och endast 2,6 procent angav egen erfarenhet av att ta emot äldreomsorg, vilket indikerar bortfallsbias där de allra äldsta och de utan digital vana svarat i lägre utsträckning än andra. Ingen av de svarande bodde på särskilt boende.

Respondenterna

Respondenterna tillfrågades om boende, organisatoriskt tillhörighet (PRO eller SPF), ålder, kön och erfarenhet av äldreomsorg respektive service med rutavdrag. Nedan redovisas fördelningarna.

Av de 1540 respondenterna var 57,3 procent kvinnor, 42,4 procent män. Medelåldern låg på 74 år, vilket också var medianvärdet och typvärdet. Äldsta deltagaren var 95 år gammal. När det gäller organisatorisk tillhörighet var 44,8 procent med i PRO, 49,4 procent i SPF och 5,8 procent tillhörde båda organisationerna. Hela 99 procent bodde i det ordinarie bostadsbeståndet, medan 1 procent bodde i seniorboende eller trygghetsboende. Trettio procent var ensamboende medan 70 procent bodde tillsammans med make/maka, sambo eller annan. Endast 2,6 procent angav att de själva hade använt hemtjänst under de senaste fem åren. När det gäller anhörigskap angav 4,3 procent att de bodde eller hade bott med en person som tagit emot hemtjänst senaste fem åren, medan 5,4 procent hade haft en nära anhörig som bott på äldreboende under den perioden.

Om få hade erfarenhet av hemtjänst så hade desto fler erfarenhet av att använda ruttjänster. Hela 40,9 procent angav att de hade använt sådana tjänster minst tre gånger under de senaste fem åren.

Resultat

Nedanstående resultatredovisning avser frekvenser, det vill säga hur vanligt det var med en viss typ av uppfattning eller erfarenhet. I den här rapporten har vi valt att inte genomföra mer komplexa analyser av samband. De tolkningar av resultaten som görs kommer istället bygga på genomgångar av fritextsvar och annan litteratur.

Vardagsrehabilitering – kan den nekas med ålderns rätt?

Vardagsrehabilitering är en intensiv rehabiliterande insats som under senare år införts på bred front i länder som bland annat Danmark, Nya Zeeland, Australien Norge och Storbritannien (Aspinal,

Glasby, Rostgaard, Tuntland, & Westendorp, 2016) och internationellt används bland annat benämningarna reablement och restorative care (Pettersson & Iwarsson, 2015; Tuntland, Aaslund, Espehaug, Førland, & Kjekken, 2015). I korthet går vardagsrehabilitering ut på att öka äldre personers självständighet och göra så att fler kan bo kvar hemma under längre tid. Programmet pågår under en begränsad tidsperiod, vanligen två till tre månader, under vilken den äldre ges individuellt anpassad träning i sitt hem med målet att klara av vardagliga göromål.

Synen på vardagsrehabiliteringens effekter går isär, där insatsen både kan ses som ett sätt att öka äldres livskvalitet och självständighet (Aspinal et al., 2016), men också som ett sätt för samhället att spara pengar genom att motivera eller pressa äldre att istället träna sina förmågor (Bødker, 2019). Eftersom det idag saknas konsensus om definitionen av vardagsrehabilitering saknas också en entydig bild av dess effekter (Pettersson & Iwarsson, 2015). Det är dock tydligt att insatsen vinner mark och blir allt mer populär bland beslutsfattare. Danmark har infört en lag enligt vilken socialarbetare måste erbjuda vardagsrehabilitering till personer över 65 år som bedöms kunna förbättra sin fysik. Syftet är att fler danska pensionärer ska kunna bo kvar hemma och klara sig med så lite hjälp från äldreomsorgen som möjlig (Bødker, 2019).

Alla vill inte delta i vardagsrehabilitering. Ska kommunen då motivera till deltagandet och har ålder en betydelse i frågan? Ska äldre personer med ”ålderns rätt” kunna tacka nej till ett erbjudande om rehabilitering även i de fall då de bedöms kunna ha nytta av det?

I enkäten fick respondenter ta ställning till ett fall som handlar om en man som har svårt att klara en del sysslor efter en stroke och ansöker om sex timmars hemtjänst per vecka. Kommunen menar att om mannen samtidigt deltar i ett program för vardagsrehabilitering så kan hans behov av hjälp bli mindre på sikt. Mannen vill hellre ha enbart hemtjänst och slippa rehabilitering. Bör kommunen försöka motivera mannen (dock inte tvinga) att delta i rehabiliteringsprogrammet eller bör kommunen helt respektera individens vilja och bevilja hemtjänst direkt? Respondenterna fick ta ställning till samma fall, men utifrån exemplet Erik som är 40 år och Ivan som är 80 år.

Tabell 1: Motivera till vardagsrehabilitering?

	Erik 40 år	Ivan 80 år
Bra att motivera (inte tvinga)	90.1%	71.5%
Helt respektera personens vilja	9.9%	28.5%
IB	17	23

N=1540, IB = Internt bortfall antal personer

Många respondenter kommenterade sitt svar genom att knyta an till vikten av självbestämmande. Frågan var formulerad som att det gällde huruvida kommunen skulle försöka motivera personen, men fritextsvaren tyder på att begreppet ”motivera” har uppfattats på olika sätt. En del respondenter tycks ha tolkat det som att på ett inkännande sätt uppmuntra, men inte tvinga, medan andra har tolkat det som en fråga om att övertala och pådyvla. I fritextsvaren blev skillnaderna i synsätt tydliga; det som vissa såg som en risk för tvång ”den som är 80 skall aldrig tvingas till någonting!” såg

andra som att bry sig om ”är man 80 år behöver man nog någon som försöker”. Den sistnämnda kommentaren visar på ett synsätt där det är särskilt viktigt att motivera den som är äldre. Flera fritextsvar handlade om att all form av träning är positiv, oavsett ålder och något som borde accepteras av den enskilde:

All rehabilitering är bättre än att förlita sig på hemtjänsten. Men tyvärr ges inte samma rehabilitering till en 80-åring som till en 40-åring. Här ska hemtjänsten sköta mycket av träning och tyvärr har de inte den kompetens som erfordras.

Bland de som betonade träningens positiva effekter uttrycktes också ett egenansvar, ”även om man är äldre måste man bjuda till”, medan andra menade det motsatta. Den senare positionen handlade om att rehabilitering inte lönar sig för äldre, att det är ”svårt att lära sig i hans ålder” och att äldre borde ha rätt att slippa ”med tanke på åldern”.

Argument om ålder kom också till uttryck i kommentarer om varför det är särskilt viktigt att motivera yngre personer till rehabilitering. Nästan 90 procent tyckte att kommunen borde motivera en 40-åring, jämfört med 70 procent när samma sak gällde en 80-åring. Skäl till att motivera yngre kunde handla om det var ett sätt att bli självständig och att leva ett aktivt liv: ”Bra att lära sig göra det man kan, blir annars passiviserad. Är för ung för det.” Om vi tänker oss livet som en sträcka med en början och ett slut blir passivisering för yngre ”värre” än passivisering för äldre, eftersom den yngre drabbas under en längre tid. Resultatet överensstämmer också med uppfattningen att yngre i högre grad än äldre befinner sig i en ”aktiv ålder” (Jönson & Taghizadeh Larsson, 2006; Lövgren, 2017).

Bostadsanpassning

Olika typer av bostadsanpassningar kan förebygga behov av hemtjänst, minska risk för fallskador och är därmed också ofta samhällsekonomiskt lönsamt (Allen & Glasby, 2013). Syftet är att den enskilde ska klara av vardagliga göromål i den egna bostaden (Fänge & Iwarsson, 2005), genom att till exempel montera stödhantag på väggar eller installera duschplats istället för badkar. Även om anpassningar av dessa slag kan underlätta vardagslivet för många äldre så kan det också upplevas som ett påtvingat intrång att behöva göra ändringar i sin invanda hemmiljö (Thordardottir, Fänge, Chiatti, & Ekstam, 2020).

I enkäten fick respondenter förhålla sig till ett fall av en mer vardaglig form av ”anpassning”, nämligen installation av tvättmaskin och torktumlare. Frågan gällde hur en person som idag får hjälp med tvätt i hyreshusets tvättstuga, ska ställa sig till hemtjänstens förslag om att installera tvättmaskin och torktumlare i badrummet. Gunvor är tveksam och tycker att torktumlare förstör kläderna. Sara, 40 år, tycker samma sak. Tanken med frågan var att undersöka respondenternas uppfattning om huruvida åldern har betydelse för om den enskilde borde förändra sitt hem. Det är tänkbart att både en uppfattning om antal år som personen levtt på ett invariant sätt (utan tvättmaskin och torktumlare i badrummet), liksom antalet kvarvarande år att leva med förändringen spelar in.

Medan ungefär 40 procent av respondenterna menade att Gunvor 80 år skulle anpassa sig till hemtjänstens förslag, var motsvarande siffra för 40-åriga Sara 65 procent.

Tabell 2: Bostadsanpassning

	Sara 40 år	Gunvor 80 år
Anpassa sig till hemtjänstens förslag	65.1%	39%
Inte anpassa sig till hemtjänstens förslag	34.9%	61%
IB	30	39

N=1540, IB = Internt bortfall antal personer

Ett sätt att förstå dessa skillnader är utifrån en idé om livet som riktlinjal där respondenterna kan ha resonerat både bakåt och framåt, det vill sägas hur länge har man levt och hur lång tid förändringen förväntas verka mot. Synsättet kommer till uttryck i utsagor om fyrtioåriga Sara och hennes förväntade återstående livslängd, vilket en respondent uttryckte som att ”Skall leva i många år. Då är kostnaden för maskiner rimlig.” Här finns det alltså en slags ”avskrivningslogik”, som i detta fall formulerades som ett krav om anpassning för den yngre personens.

Flera fritextsvar handlade också om betydelsen av aktivering och självständighet, vilket framför allt betonades i resonemang utifrån det yngre fallet: ”Är man 40 så får Sara bjuda till lite om hemtjänsten tycker så. Ju mindre Sara gör desto sämre mår hon.”

Även om många kommenterade både Gunvors och Saras fall utifrån att det är bra att klara så mycket som möjligt själv, så indikerar fritextsvaren en uppfattning att yngre ska ”bjuda till” i högre grad än äldre. För den som är äldre fungerade åldern som skäl till att låta bli att ändra på sig på grund av en slags allmän obenägenhet för förändring, där den som inte varit van att använda torktumlare inte ska behöva lära sig det vid 80 års ålder: ”Kan vara svårare att anpassa sig när man är så gammal.” Också i det här fallet inkluderade respondenten en social aspekt av hemtjänst i sin bedömning genom att tillägga ”Dessutom behöver hon kanske den sociala samvaron som åtta timmar per månad innebär.”

Kommentarer om Gunvor handlade inte bara om svårigheter att ändra sig, utan också specifikt om att det kan vara svårt för äldre att lära sig ny teknik och att det ”kan skapa rädsla”. Någon menade att hemtjänsten borde förklara för Gunvor att torktumlare inte förstör kläderna, men flertalet kommentarer handlade om att hennes synpunkter borde respekteras: ”Den som är 80 kanske känner motstånd till att lära sig/klara av nya maskiner, det bör respekteras.”

Kommentaren illustrerar också ett synsätt där hög ålder ges en betydelse bortom teknikrädsla och förändringsobenägenhet. Det handlar istället om ålder i sig och att man med ”ålderns rätt” ska slippa ändra sig. När det däremot gällde synen på Sara, 40 år, handlade flera kommentarer om livet hon har framför sig och där förändringar sågs som investeringar. Att ta hand om sin egen tvätt och skaffa egen tvättmaskin framställdes i denna kontext som en satsning för ett aktivt liv.

Äldreboendegaranti

Äldreboendegaranti kan betraktas som en idé, snarare än som realitet. Förslaget innebär att personer som uppnått en viss ålder, till exempel 85 år, skulle garanteras plats på äldreboende den dag de själva önskar. Debatten har aktualiserat frågor om vem som ska beviljas plats och varför. Är det rimligt att 100-åringar ska kunna nekats plats på äldreboende? Borde det finnas en ålder då medborgare är garanterad äldreboendeplats om de själva vill flytta till sådant boende? Hur går en sådan princip ihop med idén om att insatser ska beviljas utifrån individers behov?

Idag måste den som vill flytta in på ett äldreboende först träffa en biståndshandläggare som utreder dennes behov och hur dessa kan tillgodoses. Kraven för att beviljas plats har under senare år höjts och numera är platserna förbehållna personer med mycket omfattande omsorgsbehov eller demenssjukdom. I och med att tröskeln har höjts har också avslagen till mycket gamla personer blivit fler (Szebehely & Ulmanen, 2012). Tidningar och TV har rapporterat om avslag till både 90- och 100-åringar och i regel är det den nekades ålder, inte behov, som hamnar i medialt fokus (Torgé & Nyman, 2021). När mycket gamla personer nekats äldreboende ges detta en särskild moralisk laddning och företrädare för flera partier har argumenterat för en äldreboendegaranti som skulle ge personer är över 85 år en lagstadgad rätt att flytta till ett äldreboende när de själva önskar. En sådan garanti skulle dock krocka med principen om att det är individens behov – inte ålder – som ska styra vilken hjälp som ges (Harnett, 2019). Årskostnaden för en plats på äldreboende ligger på 6-800 000 kronor och det skulle såklart framstå som stötande om friska 85-åringar fick plats på bekostnad av multisjuka 75-åringar. Samtidigt kan minskningen av antalet personer som beviljas plats på äldreboenden stå för en utveckling där nedskärningar kamoufleras som individuella behovsbedömningar. I Harnetts intervjuer med biståndshandläggare uttrycktes närapå en professionell stolthet över att ha avslagit ansökningar från personer i mycket hög ålder: ”Jag har avslagit boende för en som var 100. Hon hade inte behovet” (Harnett, 2019, s. 316).

I enkäten tillfrågades respondenter om de tycker att de som fyllt 85 år ska garanteras rätten att flytta till ett äldreboende (det vill säga ett särskilt boende med personal dygnet om) när de själva vill, utan den prövning av individuella behov som annars görs. Respondenterna fick möjlighet att välja ett av fyra alternativ.

Tabell 3: Äldreboendegaranti

	Andel som höll med om påståendet
Det är ett bra förslag med äldreboendegaranti från 85 år	59.5%
Bra, men åldern borde vara högre, exempelvis 90 år	2.8%
Bra, men borde gälla alla åldrar	32.7%
Nej, det är en dålig användning av samhällets resurser	5%
IB	15

N=1540, IB = Internt bortfall antal personer

En majoritet av respondenterna var positiva till att införa en äldreboendegaranti för personer som fyllt 85 år, men i fritextsvaren betonades samtidigt äldres heterogenitet: ”Finns superpigga i alla åldrar samt finns säkert många i 65-70 som behöver olika stöttningar den vanliga dagen.” Trots att en tydlig majoritet var positiva till en garanti, uttrycktes också en ambivalens. Det handlade om att det egentligen sågs som principiellt fel att bevilja plats utifrån ålder, men att en garanti ändå vore bra eftersom ”något” måste göras åt en situation som beskrevs som problematisk. Kritik riktades mot att systemet, så som det fungerar idag, har allt för höga krav och inte tar hänsyn till äldres ensamhet och oro: ”Biståndshandläggare beaktar ofta inte oro när beslut ska fattas om särskilt boende utan tittar bara på de fysiska problemen.” Samtidigt sågs hemtjänst som en otillräcklig lösning för de som känner sig ensamma: ”Många sitter ensamma hemma och har inga närstående. Det är många hemtjänstpersonal, olika personer. De äldre är helt glömda.” En äldreboendegaranti skulle göra det möjligt för 85-åringar att flytta till ett äldreboende även om de inte haft hemtjänst innan. Att hemtjänst är ett indirekt kvalificeringskrav för att flytta till äldreboende såg en respondent som ett av problemen med dagens system:

Dessutom borde kommunerna lära sig att man vid behov, t.ex. otrygghet, enligt socialtjänstlagen är berättigad till äldreboende utan att först ha accepterat hemtjänst. Insatserna är frivilliga. Se Regeringsrättens avgörande.

Enkätens fritextsvar indikerar att det fanns mycket olika motiv hos de 1446 respondenter som svarade att de var positiva till en äldreboendegaranti för äldre eller för alla åldrar. Ingen av de svarande bodde själv på äldreboende, men ett fåtal refererade till erfarenheter från när föräldrar beviljats plats. Dessa fall handlade om att kraven för att få flytta var för höga och att föräldrarna beviljats plats för sent.

Hur kan vi då förstå att ungefär 60 procent av de äldre som fyllde i enkäten var positiva till en åldersgräns som förstärker kopplingen mellan hög ålder och skörhet? Stereotypa åldersgränser kan ju ses som en form av ålderism och i början av 2000-talet propagerade en offentlig utredning för ett samhälle där kronologisk ålder har mindre betydelse (SOU 2002:29). Hos äldre själva, däremot, tycks stödet för användningen av kronologisk ålder vara starkt, i alla fall när ålder används för att organisera hjälp och stöd. En möjlig tolkning är att stödet avspeglar uppfattningar bland äldre om att kraven för att få plats på äldreboende är för höga och att bedömningen av de skäl som berättigar till plats är för snäv. Uppfattningarna är i så fall parallella till de argument som förts fram av forskare och som går ut på att en äldreboendegaranti för personer över 85 eller 90 år skulle kunna sätta press kommunerna att skapa fler platser på äldreboenden (Edebalk, 2020). Det kan också noteras att mer än 30 procent av respondenterna ansåg att en äldreboendegaranti bör gälla för alla åldrar. Också i detta fall är det möjligt att tolka svaret som ett uttryck för att det är för svårt att få plats på äldreboende, i kombination med en uppfattning av människor själva bäst känner sina behov. Människor begär inte att få komma till ett äldreboende om de inte behöver det.

Förenklad biståndshandläggning

Förenklad biståndshandläggning (FBH) inom hemtjänst har funnits i enskilda kommuner sedan 1990-talet och dess laglighet har länge varit ifrågasatt. Det finns olika varianter, men i korthet innebär det att viss hemtjänst beviljas utan individuell prövning av behovet (Börjeson, 2017). För den enskildes del innebär det att man – istället för att träffa en biståndshandläggare och genomgå en individuell behovsprövning – får ta ställning till ett förutbestämt utbud av hemtjänstinsatser och själv avgöra om behov finns. En lagändring 2018 har möjliggjort för kommuner att bevilja viss enklare form av hemtjänst utifrån en ”åldersrelaterad presumtion” (SOU 2017:21 s. 754) om behov, det vill säga genom ett antagande om att personer över en viss ålder kan ha behov av vissa insatser. Den vanliga möjligheten att söka om individuell prövning behålls, så förändringen rör ett tillägg.

På många håll i landet har kommuner infört förenklad biståndshandläggning i denna begränsade form genom att exempelvis bevilja städning, inköp och tvätt till alla över 75 år som ansöker om dessa insatser. Avgifter för den som beviljats på detta förenklade sätt är desamma som för traditionellt behovsprövade äldreomsorgsinsatser. Skillnaden består i att insatserna beviljas utan prövning och oavsett behov och att utbudet av vilken slags hjälp som går att få är bestämt på förhand (Harnett, 2019). En mer långtgående variant av förenklad biståndshandläggning föreslogs i en utredning till ny socialtjänstlag (SOU 2020:47). Utredningen föreslog att alla personer, oavsett ålder, ska kunna beviljas hemtjänst och korttidsboende utan föregående individuell prövning.

Motiven till att ta bort prövningen handlar i huvudsak om att göra hemtjänst mer tillgängligt för den enskilde och att minska onödig administration. Samtidigt leder förenklad biståndshandläggning till att äldreomsorgen blir mer ”utbudsstyrd” och att den enskilde får ta ställning till ”platta” förutbestämda erbjudanden oavsett behov, till exempel städning var tredje vecka och social samvaro 30 minuter varje tisdag. Utbudstyrning har beskrivits som ett problem inom svensk äldreomsorg eftersom bedömningen inte sker professionellt utifrån människors beskrivningar av problem och behov, utan tenderar att passas in i kommunens förutbestämda utbud av insatser, såsom hemtjänst, trygghetslarm, matleverans etc. Sedan 2010-talet har det gjorts en massiv satsning på att införa en bedömningsstruktur, IBIC, som ska minska utbudstyrningen och öka äldres delaktighet i processen om vilka insatser som behövs för att tillgodo se de behovs som finns (Siverskog & Jönson, 2020).

I enkäten fick respondenter ta ställning till att bevilja hemtjänst (inköp, städning, tvätt, promenader och matlådor) till personer som är 65 år och äldre utan den individuella prövning som normalt görs. Respondenterna fick ange i vilken grad de instämde med påståenden i synen på förenklad biståndshandläggning.

Som framgår i tabellen är det troligt att vissa respondenter tagit positioner som vid första anblicken kan ses som ömsesidigt uteslutande. En möjlig tolkning är att respondenterna värderat negativa och positiva aspekter, vilket skulle kunna gälla för de första två frågorna, det vill säga att bistånd utan prövning ses som bra eftersom personer som inte har behovet ändå inte söker, men det är dåligt att det trots allt kan hända att personer får hjälp i onödan.

Tabell 4: Motiv till ställningstaganden för och emot FBH

	Instämmer helt	Delvis	Delvis inte	Instämmer inte alls	IB
Dåligt. Personer som inte har behovet kan få hjälp i onödan	51.5%	19.5%	13.5%	15.5%	96
Bra. Den som inte har behov söker ändå inte	47.6%	17.4%	14.8%	20.2%	116
Dåligt. Bidrar till föreställningar om att äldre är omsorgsberoende	35.9%	19.8%	13.8%	30.5%	156
Bra. Kan kännas utlämnande att bli prövad individuellt	28.2%	23.6%	20%	28.2%	145
Bra. Blir mindre administration	37.7%	23.6%	14.5%	24.3%	156

N=1540, IB = Internt bortfall antal personer

Två tredjedelar av respondenterna instämde helt eller delvis i påståendet att det är dåligt om personer som inte har behov av hjälp ändå kan beviljas hemtjänst. Flera fritextsvar riktade fokus mot att förslaget är negativt för samhället och att skattemedel inte ska spenderas på hemtjänst till personer som inte behöver det. Några respondenter uttryckte att personer som inte behöver, men ändå vill ha hjälp, borde köpa den privat, så att samhällets insatser riktas in på de med ”verkliga” behov: ”Samhället skall inte stå för saker som den enskilde inte har behov av.” På samma tema menade vissa att hemtjänst riskerar att bli en ”bekvämlighetsinrättning” om prövningen tas bort. Ytterligare andra pekade på risken på att för mycket hjälp kan göra att personer förlorar egna förmågor:

Om ingen prövning görs så kommer säkert många utnyttja hjälpen utan att behöva den. Det är ju bra att man måste så länge som möjligt ta hand om sina sysslor! Det är ju en sorts träning i livet!

Citatet speglar ett etablerat synsätt om aktivering som ett sätt att motverka ohälsa (Elmersjö, 2014). Ingen av respondenterna uppgav att de själva skulle ”överutnyttja” möjligheten till mer hemtjänst än behovet kräver, utan farhågorna gällde andra:

Det kan kännas som att idiotförklara de att ngn annan ska bedöma mitt behov, men samtidigt finns utnyttjarna. Kluvet. Finns också personer som är stolta och inte efterfrågar den hjälp de faktiskt behöver så... Tveksam

Just tveksamheten och ambivalensen var ett tema i fritextsvaren, vilket sannolikt förklarar att många respondenter höll med om delvis motsatta påståenden. En respondent uttryckte saken så här:

Det finns säkert behov även för yngre att få hjälp ibland, mer än äldre som håller sig igång. Problemet är ju att det finns alltid individer, även äldre, som missbrukar sådan service och då blir det svårt att det är fritt att bestämma själv vilka behov man har. Det är inte lätt, samtidigt kan äldre ibland undvika att vara till last och man får inte den hjälp man egentligen behöver.

Vad enkäten visar är att frågan om förenklad biståndshandläggning uppfattas som komplicerad och att respondenterna både såg argument för och emot att insatser gavs på detta sätt. Ett annat huvudresultat utgör avsaknaden av självständiga resonemang om att bistånd utifrån ålder bidrar till föreställningar om äldre som omsorgsberoende. Hela 55 procent höll helt eller delvis med om påståendet. Olika resonemang om orättvisor förekom men i de 202 fritextsvaren utvecklades inte resonemang om hur föreställningarna om äldre skulle påverkas. Fritextsvaren handlade om andra överväganden så som individens förmåga att bedöma sina behov, risken för överutnyttjande och minskad byråkrati. Något tema om ålderism var inte synligt.

Hemtjänst och ruttjänster

”Landskapet” för svensk äldreomsorg är i förändring (jfr. Carlstedt, 2020). Samma slags tjänster som kommunerna är skyldiga att tillhandahålla genom hemtjänst enligt Socialtjänstlagen kan idag till stor del köpas privat med rutavdrag. Att äldreomsorgens gränser är flytande blir tydligt för den som söker på hemsidor för städ- och serviceföretag och upptäcker att flera företag själva använder benämningen ”privat hemtjänst” för städning och personlig omvårdnad som erbjuds med rutavdrag.

Lagen om skattereduktion för hushållsarbete infördes 2007 och detta innebar också startskottet för det vi idag kallar ruttjänster. Även om reformen inte riktades speciellt till äldre har den kommit att förändra landskapet för svensk äldreomsorg i grunden. Sådant som tidigare tillhandahållits i form av äldreomsorg av hemtjänstpersonal har i ökad utsträckning kommit att tillhandahållas som ruttjänster på en marknad. Äldre personer som vill ha hjälp med personlig hygien, påklädning och städning kan idag ansöka om att få hjälp antingen via hemtjänsten eller köpa insatserna privat och göra rutavdrag. I och med att det finns ett avgiftstak för hemtjänstens insatser blir det billigare att ha hemtjänst för den som har stora omsorgsbehov, men det kan bli billigare med ruttjänster för den som har mindre behov.

Äldre står idag för en betydande del av den framväxande marknaden av ruttjänster (Brodin & Andersson, 2017) och eftersom dessa tjänster inte är samordnade med hemtjänst som tillhandahålls enligt Socialtjänstlagen skapas en otydlighet gällande vem som har ansvar för äldre personers situation (SOU 2020:52). Dessutom kan det tänkas att idén om vad som är ett behov blir allt mer oklar (Siverskog & Jönson, 2020). Hemtjänst som består av städning avser ett behov men många som köper städning med rutavdrag skulle själva klara att städa. Kanske vill de spara krafterna till annat. Kanske vill de få tid till saker som de uppfattar som mer meningsfulla än att städa? Vad är egentligen ett behov? Möjligen är detta en av välfärdsstatens stora frågor i framtiden, i brytningen mellan det offentliga samhällets åtaganden och de servicetjänster människor köper på en marknad.

I enkäten fick respondenterna svara på om de själva eller någon i hushållet använder eller har använt ruttjänster minst tre gånger senaste fem åren. Antalet tillfällen bestämdes utifrån tanken att belysa erfarenhet av att använda rut, men utesluta de personer som enbart anlitat ett företag för att genomföra flyttstädning.

Tabell 5: Erfarenhet av att ha ruttjänster

Kommuntillhörighet	Använt rut	Ej använt rut
Bromölla	38%	62%
Hässleholm	29%	70%
Hörby	32%	67%
Landskrona	42%	58%
Trelleborg	44%	56%
Vellinge	52%	48%
Annan kommun	33%	66%

N=1540, Internt bortfall antal personer=9

I de kommuner som inkluderats hade mellan varannan och var tredje person erfarenhet av ruttjänster. Det innebär dock inte nödvändigtvis att de använt ruttjänster som ersättning för hemtjänst och svaren säger inget om huruvida det handla om städning, trädgårdsarbete eller omvårdnad. Kunskapen om samverkan mellan rut och hemtjänst är begränsad, men i studier från hemtjänstens utförarled beskrivs rut som mer attraktivt, jämfört med hemtjänst som ses som mer uppfostrande med sina inslag av hjälp till självhjälp (Siverskog & Jönson, 2020).

Fram till 2018 var maxbeloppet för ruttjänster beroende av ålder så att personer över 65 år kunde få skattereduktion för max 50 000 kronor per år, medan maxbeloppet för yngre var på hälften så mycket. År 2021 höjdes maxbeloppet till 75 000 kronor för alla, oavsett ålder. Höjningen föregicks av en statlig utredning, (SOU 2020:52) som hade i uppdrag att utreda en särskild ordning för rutavdrag för personer 65 år och äldre. Utredningen presenterade visserligen ett sådant förslag, men presenterade också en rad problem med att särbehandla personer över 65 år.

I enkäten fick respondenterna ta ställning till om det är bra eller dåligt om rut i allt högre grad kommer att ersätta hemtjänst, utifrån påståenden som är vanliga i debatten om rut för äldre.

Tabell 6: Motiv till ställningstaganden om rutavdrag

	Instämmer helt	Delvis	Delvis inte	Instämmer inte alls	IB
Dåligt. Rut används mest av personer med hög eller medelhög inkomst	36.7%	22.5%	17.2%	23.7%	123
Bra. Kunden har större inflytande än vid hemtjänst	46.7%	27.3%	13%	13%	124
Dåligt. Hemtjänstpersonal har vård- och omsorgsansvar som inte rutpersonal har	44.9%	25.1%	16.2%	13.8%	138
Dåligt. Skattepengarna som bekostar rut borde istället gå till äldreomsorgen	33.4%	22.1%	18.8%	25.6%	139

N=1540, IB = Internt bortfall antal personer

Respondenterna fick också svara på frågan om de själva föredrog hemtjänst eller rut (om de behövde hjälp åtta timmar per månad och kostnaden var den samma) och en stor majoritet föredrog ruttjänster. Privat köpta insatser med rutavdrag framställdes som ett sätt att öka sitt eget inflytande över hjälpen och över vem som utför den: ”Då kan jag själv bestämma hur jag vill ha min hjälp, välja vem som ska utföra den och när.” Ruttjänster beskrevs med ord som ”flexibel, ”friare” och ”självbestämmande” och i något fall som kontrast till hemtjänst som uppfattades som en verksamhet med stor personalomsättning: ”Hemtjänst kommer nya människor hela tiden men med Rut styr du själva vilka personer du vill släppa in i ditt hem.”

I enkäten ställdes också en fråga om huruvida det är bra att äldre får göra ett större rutavdrag än yngre personer utifrån påståendet: ”Den som är över 65 år får göra rutavdrag med max 50000 kronor/år medan yngre får göra med max 25000 kronor/år.” Eftersom denna åtskillnad togs bort 2018 mäter svaren inte uppfattningen om reell policy, utan uppfattningar om ålder borde berättiga till att göra mer avdrag.

Tabell 7: Rätt att äldre får göra större rutavdrag?

	Instämmer helt	Delvis	Delvis inte	Instämmer inte alls	IB
Ja, personer över 65 har större behov av hjälp.	67.4%	16.5%	7.4%	8.7%	91
Ja, personer över 65 har gjort sig särskilt förtjänta av hjälp.	37.7	21.8%	18.5%	22.1%	124
Ja, men höj åldersgränsen till 75 år.	15.2%	15.3%	20.1%	49.4%	157
Nej, samma villkor borde gälla för alla oavsett ålder.	32.3%	14.3%	17.2%	36.1%	136
Nej, rutavdraget borde avskaffas helt.	8.6%	6.6%	9.6%	75.2%	129

N=1540, IB = Internt bortfall antal personer

I den statliga utredningen från 2020 (SOU 2020:52) betonades att en åldersgräns för vissa rutavdrag innebär en särbehandling av skatteskyldiga, vilket torde grunda sig på skillnader i behov, men att det inte finns något som talar för att personer över 65 år har andra behov än yngre av sådant som hjälp med matlagning och sällskap i bostaden. Som framgår delade inte majoriteten av respondenterna den uppfattningen. Mer än 80 procent höll helt eller delvis med om att äldre borde kunna köpa särskilt mycket ruttjänster med hänvisning till att de hade större behov av yngre. Stödet för att istället ha en åldersgräns vid 75 år var relativt svagt och stödet för att helt avskaffa rut var mycket svagt.

Att notera från fritextsvaren är att flera respondenter tog upp äldres lägre inkomster som ett skäl för att behålla rut för äldre: ”Många pensionärer har en låg pension och kan därför vara hjälpta av rutavdraget.” Till detta kan läggas att uppfattningen om att rut inte endast används av personer med höga inkomster motsades: ”Rut är ett bra sätt att få hjälp med det som någon annan kan göra mycket bättre. Absolut inte bara för höginkomsttagare. Fönsterputs till exempel.”

Det förekom också kritik mot rut, där respondenterna antingen tog ställning för att ordningen borde avskaffas, eller tog ställning i princip för detta men lade till en andra uppfattning:

Tycker helst att Rut ska avskaffas men eftersom man har mycket större möjligheter att själv styra över Ruttjänster (så länge man förmår) kan jag tycka att det, som läget är nu att Rut är att föredra. Som hemtjänsttagare är du utlämnad till en oftast dålig hemtjänst, (Hos mina föräldrar städade hemtjänsten i köket när föräldrarna satt och åt.) Hjälper sällan att byta hemtjänst då alla är beroende av den kommunala äldreomsorgens anslagstilldelning.

Här återkom alltså kritiken mot hemtjänsten och uppfattningen att ruttjänster som jämförelse gav bättre möjlighet att styra över hjälpens utförande. När det gäller uppfattningen att rut borde avskaffas utvecklades ett resonemang om att den befintliga ordningen bidrog till ökad ojämlikhet:

Rut är ett skattefinansierat bidrag som gör att kommuner drar ner på hemtjänst och hänvisar till rut. Dåligt på kort och lång sikt. Ökar lätt på skillnaderna vad gäller att leva ett så normalt liv som möjligt.

Återigen kan relationen till den kommunala hemtjänsten noteras. I detta fall handlade resonemanget om att kommunerna kan minska sitt åtagande för hemtjänsten genom att hänvisa till rut. Sammantaget indikerar svaren ett behov av att undersöka relationer mellan hemtjänst och ruttjänster utifrån frågor om när hjälpen är tänkt att tillgodose ett behov och när den mer tillgodoser önskemål.

Viktigt att notera är att de jämförelser som enkäten frågade om gällde mindre behov av service-tjänster som alltså både kan ges av hemtjänsten och enligt rut. Det hade varit intressant att veta hur respondenterna skulle ha tagit ställning om frågorna avsett hemtjänst med toalett och hygien med mera tre gånger per dag, det vill säga en situation som är olik den som gäller för personer som får hjälp av samma person med städning några gånger per månad.

Slutligen visar flera av fritextsvaren att vissa pensionärer blandade samman rut och rot (exempelvis genom att svara att de inte kan använda rut eftersom de bor i hyresrätt).

Ledsagning

Ledsagning är en insats som kan ingå i hjälpen från hemtjänsten och som syftar till att bryta isolering och öka möjligheten till aktiviteter utom hemmet. I undersökningen ställde vi frågan om Lars, som är 80 år och ansöker om ledsagning för att gå på fotboll var 14:e dag (underförstått till den lokala klubbens hemmamatcher) skulle få ledsagning för att kunna genomföra detta. Vi preciserade också i frågan, det till att ledsagaren är med under fotbollsmatchen eftersom vi har erfarenhet av att vissa tolkar behovet som att någon från hemtjänsten följer Lars till matchen och någon annan hämtar upp efteråt. I det aktuella fallet sökte vi respondenternas uppfattning om ett arrangemang som många kommuner sannolikt inte skulle bistå med. Det är alltså möjligt att den 80-årige Lars

skulle möta uppfattningen från hemtjänsten att ”detta ingår inte”, det vill säga personer som får hemtjänst kan inte få hjälp med så omfattande ledsagning för den typen av företeelse.

Respondenterna såg mycket positivt på ledsagning till Lars, hela 83 procent menade att denna skulle beviljas. I enkäten ställdes också en fråga ifall respondenternas uppfattning hade varit annorlunda om Lars istället varit 40 år. Tanken med frågan var att se om respondenterna skulle uppfatta det som mer angeläget för en 40-åring att gå på fotboll, ett arrangemang som troligen skulle avspegla existerande skillnader mellan äldreomsorgen och det stöd som ges till yngre personer med funktionsnedsättningar enligt LSS. Det visade sig att 25 procent skulle se annorlunda på fallet om Lars var 40 år yngre. Vad skillnaden står för är emellertid svårt att säga, eftersom 27 procent av de som menade att den 80-åringe Lars skulle beviljas ledsagning angav att de skulle ta annan ställning för den 40-åringe Lars. Som jämförelse var det 21 procent av de som tog ställning mot att bevilja den 80-åringe Lars ledsagning som angav att de skulle ta annan ställning om frågan gällde den 40-åringe Lars. Det finns flera möjliga tolkningar som skulle ha klagjorts om vi adderat flera underfrågor till fallet, men detta hade resulterat i en ännu längre och mer komplex enkät.

Respondenterna fick också ange skäl till sina ställningstaganden gällande den 80-åringe Lars och dessa kan tillsammans med fritextsvaren visa varför stödet för ledsagning var så starkt, samt indikera motiven till ställningstagandena om de två åldrarna.

Tabell 8: Motiv till ställningstagandet för eller emot ledsagning till 80-åringe Lars

	Instämmer helt	Delvis	Delvis inte	Instämmer inte alls	IB
Ja, om han tidigare gått på fotboll ska äldreomsorgen hjälpa honom att fortsätta med det.	61.9%	17.8%	9.5%	10.7%	115
Nej, eftersom andra 80-åringar med hemtjänst knappast beviljas detta vore det konstigt om Lars fick det beviljat.	14.7%	15.6%	18.8%	50.9%	186
Ja, eftersom de flesta pensionärer kan gå på fotboll ska han få hjälp att kunna leva som andra.	58.6%	20.8%	11.2%	9.4%	134
Nej, han måste acceptera att livet ändras på livets höst och får ta hjälp av vänner och anhöriga om han vill gå på fotboll	15.4%	15.7%	20.6%	48.3%	136
Ja, eftersom han är ålderspensionär och har arbetat hela livet är det särskilt viktigt att han får hjälp med detta.	55.1%	23.2%	10.8%	10.9%	158

N=1540, IB = Internt bortfall antal personer

Starkast stöd fick uppfattningen att insatsen handlade om kontinuitet – äldre ska få stöd att fortsätta med aktiviteter som de hållit på med tidigare. Flera fritextsvar handlade om vilken funktion som fotboll kunde tänkas fylla för 80-årige Lars, exempelvis att minska hans sociala isolering eller att träna olika sinnen. Samtidigt uttrycktes i en del fritextsvar en ambivalens som handlade om huruvida tidspressad hemtjänstpersonal verkligen ska prioritera att hjälpa folk till fotbollsmatcher. Frågan sätter också fingret på samhällets syn på vad som ska ingå i ett socialt liv för äldre personer som behöver hjälp och vilken slags hjälp äldre ska ha rätt till. I teorin har kommunerna stor frihet att bevilja varierade och individanpassade insatser för att hjälpa äldre att få ett socialt innehåll i sina liv; man kan tänka sig allt från café-besök och fotbollsmatcher till hjälp för att träffa vänner. Men i praktiken styrs insatser av kommunala riktlinjer och när det gäller hjälp kopplat till ”socialt liv” återkommer insatser som till exempel promenad, apoteksbesök och sjukvårdsresor. Riktlinjerna illustrerar synen på vad för slags aktiviteter äldre personer är intresserade av, eller i alla fall synen på vilka aktiviteter de kan få hjälp med den dag de inte kan utföra dem själva (Möllergren, 2021). Respondenterna som svarat på enkäten uttryckte en mer generös inställning och en majoritet menade att 80-årige Lars borde beviljas ledsagning för att gå på fotboll var 14:e dag.

Flera fritextsvar motiverade sitt ställningstagande med att aktiviteten kunde vara hälsofrämjande: ”Att bryta isolering är alltid bra liksom att vara aktiv i den mån man kan och orkar.” Kommentaren illustrerar ett aktivitetsperspektiv som formar synen på åldrandet för många av oss. Synsättet har även starkt stöd i forskning som visat att personer som är aktiva och sociala åldras bättre än de som är isolerade och passiva (jfr. Rowe & Kahn, 1997). Även om det finns stora vinster med aktivitetstänkandet, så finns det samtidigt en risk att allt som äldre personer gör reduceras till en fråga om aktivering. Om en 30-åring går på fotboll skulle omgivningen knappast säga ”vad bra att du får sociala kontakter och håller dig aktiv”, utan kanske ställa frågor om själva fotbollsintresset eller om personen är ideellt engagerad i klubben (Jönson & Harnett, 2015). När respondenter kommenterade 80-årige Lars ledsagning till fotboll, ramades frågan ofta in som en fråga om friskvård. Någon menade att det vore bättre om han fick ledsagning för att gå till gymmet, medan någon annan menade att han borde få hjälp till fotboll eftersom det ”Är bra och nyttigt med ett intresse som även tränar olika sinnen”.

Enkätsvaren illustrerar flera spänningar som också ägnats uppmärksamhet inom äldreforskningen. I mindre grad syntes uppfattningen att yngre har behov av ett mer aktivt liv än äldre medborgare. Vad som kom fram på ett tydligt sätt var aktivitetsperspektivet, där en generös inställning till att bevilja äldre ledsagning till fotboll byggde på uppfattningar om att det är viktigt att motverka ensamhet och hjälpa äldre att vara aktiva.

Diskussion

Den här rapporten utgör en första redovisning av resultaten från den enkät vi skickade ut till pensionärer i Skåne i december 2020. I senare publikationer kommer vi att fördjupa oss i vissa frågor

och även göra analyser av samband. Har respondenternas ålder, kön, bostadsort och organisations-tillhörighet betydelse för svaren? Spelar erfarenhet av äldreomsorg någon roll? Är någon faktor särskilt styrande?

I rapporten har vi gått igenom frekvenser, det vill säga hur stor andel av respondenterna som tagit ställning på ett visst sätt. Resultaten har vi också kommenterat utifrån en genomgång av enkätens fritextsvar och rapportens huvudresultat sammanfattas nedan.

Ett första resultat gäller perspektiv och position. Respondenterna var påfallande generösa i sina äldrepolitiska ställningstaganden. Detta är på sätt och vis förväntat och kan förstås som att pensionärer tar ställning utifrån ett intressegruppsperspektiv som gynnar äldre. De flesta var positiva till att äldre skulle kunna göra mer rutavdrag än yngre och de flesta var positiva till att en 80-åring ska kunna få ledsagning för att titta på fotbollsmatcher var 14:e dag. Uppfattningen om att äldre är särskilt förtjänta av samhällets hjälp på grund av sina tidigare insatser fick tydligt stöd.

Resultaten visar också att det finns ett stöd för användandet av kronologisk ålder som kriterium vid tilldelning av välfärdstjänster. Helt förväntat sågs åldern som relevant när det gällde förslag på rehabiliteringsinsatser och bostadsanpassning för en 40- respektive 80-åring, där fler menade att den yngre personen borde motiveras och anpassa sig till förslag som kunde minska behovet av hemtjänst. Stödet för en äldreboendegaranti vid 85 år var också starkt, medan uppfattningarna om hemtjänstinsatser utan prövning för personer över en viss ålder var mer komplexa.

Ett tredje resultat gäller ruttjänster. Här kan uppfattningarna läsas som ett tydligt stöd för ruttjänster i form av hushållstjänster som städning och fönsterputs, där möjligheten att styra över hjälpens utformning tycks vara ett tungt skäl till ställningstagandet. Samtidigt höll mer än hälften av respondenterna helt eller delvis med om att rutavdrag framför allt gynnade personer med goda inkomster och att pengarna hellre borde satsas på äldreomsorg. Frågan om ruttjänsternas betydelse behöver antagligen undersökas kvalitativt, genom närstudier av hur äldre överväger och kanske kombinerar insatser av olika slag för att få vardagslivet att fungera.

Ett fjärde resultat har att göra med frånvaron av kommentarer om ålderism och åldersdiskriminering. Påståendet om att hemtjänst utan prövning för äldre kan förstärka bilden av äldre som beroende fick medhåll av många, men i fritextsvaren var det i stort sett ingen som tog fasta på temat. Istället handlade fritextsvaren om individens förmåga att bedöma sina behov, risken för överutnyttjande och minskad byråkrati. Det är uppenbart att ålderism och åldersdiskriminering inte var någon given tolkningsram för de pensionärer som svarat på enkäten (jfr Jönson, 2021). Här kan en parallell dras till Erlandssons (2014) studie som visar hur frågan om diskriminering genomsyrar funktionshinderpolitiken, men är nästan osynligt i äldrepolitiken. Det förekom enstaka kommentarer om orättvisor och missgynnanden i enkätens olika fritextsvar men attityder om diskriminering eller orättvis behandling var inget sammanhållet tema i resultaten. Medan särbehandling av personer med funktionsnedsättning ofta ses som en form av diskriminering, visar denna rapport att pensionärer sällan ser särbehandling av äldre som en form av ålderism.

Referenser

- Allen, K., & Glasby, J. (2013). 'The billion dollar question': embedding prevention in older people's services—ten 'high-impact' changes. *British Journal of Social Work*, 43(5), 904-924.
- Andersson, L. (2008). *Ålderism*. Lund: Studentlitteratur.
- Aspinal, F., Glasby, J., Rostgaard, T., Tunland, H., & Westendorp, R. G. (2016). New horizons: Reablement-supporting older people towards independence. *Age and Ageing*, 45(5), 574-578.
- Berry, J. M., & Wilcox, C. (2015). *The interest group society*. New York: Routledge.
- Binstock, R. (1983). The Aged as Scapegoats. *The Gerontologist*, 23, 136-144.
- Breda, J., & Schoenmaekers, D. (2006). Age: a dubious criterion in legislation. *Ageing & Society*, 26(4), 529-547.
- Brodin, H., & Andersson, L. F. (2017). *Hushållstjänster för äldre. En kartläggning och analys av samspelet mellan rutavdraget och den framväxande marknaden av hushållstjänster*. Stockholm: Arena idé.
- Bødker, M. N. (2019). Potentiality made workable—exploring logics of care in reablement for older people. *Ageing and Society*, 39(9), 2018-2041.
- Börjeson, M. (2017). *Hur bör sociala insatser tillhandahållas? En studie av Linköpings kommuns arbete med servicetjänster inom socialtjänsten*. Rapport 2017:1, Linköping: Centrum för kommunstrategiska studier vid Linköpings universitet.
- Carlstedt, E. (2020). *Nursing homes on public display: Reputation management in the new landscape of Swedish eldercare*. Diss. Lunds universitet.
- Edebalk, P.G. (2020). *Äldreboenden: Från ålderdomshem till särskilda boenden*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet, 2020.
- Elmersjö, M. (2014). *Kompetensfrågan inom äldreomsorgen: Hur uppfattningar om kompetens formar omsorgsarbetet, omsorgsbehoven och omsorgsrelationen*. Diss. Linnaeus University Press.
- Erlandsson, S. (2014). *Hjälp för att bevara eller förändra? Åldersrelaterade diskurser om omsorg, stöd och service*. Diss. Stockholms universitet.

- Fänge, A., & Iwarsson, S. (2005). Changes in accessibility and usability in housing: an exploration of the housing adaptation process. *Occupational therapy international*, 12(1), 44-59.
- Harnett, T. (2019). Utifrån ålder eller behov? *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 26(3-4), 303-322.
- Harnett, T. (2021). Åldersgränser: Ett forskningsområde för samhällsvetare. I H. Jönson (red.). *Perspektiv på ålderism*. Lund: Social Work Press.
- Jönson, H. (2021). Introduktion till antologin. I H. Jönson (red.). *Perspektiv på ålderism*. Lund: Social Work Press.
- Jönson, H., & Harnett, T. (2015). *Socialt arbete med äldre*. Stockholm: Natur och kultur.
- Jönson, H., & Taghizadeh Larsson, A. (2006). Ideologibaserade livsloppskonstruktioner inom handikapp- och äldrepolitik. *Socionomens forsknings supplement*, (19), 18-31.
- Lövgren, V. (2017). Leva som andra: intersektionen ålder och funktionsförmåga. I C. Krekula & B. Johansson (red.). *Introduktion till kritiska åldersstudier*. Lund: Studentlitteratur.
- Mattsson, T. (2018). Age, vulnerability and disability. I I. Doron, & N. Georgantzi (red.). *Ageing, Ageism and the Law*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Mau, S. (2004). Welfare Regimes and the Norms of Social Exchange. *Current Sociology*, 52(1), 53-74.
- Möllergren, G. (2021). Vem bestämmer när det är läggdags? Ålderism i kommunala riktlinjer. I H. Jönson (red.). *Perspektiv på ålderism*. Lund: Social Work Press.
- Pettersson, C., & Iwarsson, S. (2015). *Vardagsrehabilitering—en kunskapsöversikt*. Förbundet Sveriges Arbetsterapeuter.
- Rowe, J. W., & Kahn, R. L. (1997). Successful aging. *The Gerontologist*, 37(4), 433-440.
- Siverskog, A., & Jönson, H. (2020). Vart är äldreomsorgen på väg? *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 27(1), 91-110.
- SOU 2002:29. *Riv ålderstrappan! Livslopp i förändring*. Stockholm.
- SOU 2017:21. *Läs mig! Nationell kvalitetsplan för vård och omsorg om äldre personer*. Stockholm.
- SOU 2020:47. *Hållbar socialtjänst – En ny socialtjänstlag*. Stockholm.
- SOU 2020:52. *Rutavdrag för äldre*. Stockholm

Szebehely, M., & Ulmanen, P. (2012). *Åtstramningens pris: Hur påverkas de medelålders barnen av äldreomsorgens minskning?* Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

Torgé, C. J. & Nyman, R. (2021). Omvänd Ålderism? I H. Jönson (red.). *Perspektiv på ålderism*. Lund: Social Work Press.

Thordardottir, B., Fänge, A. M., Chiatti, C., & Ekstam, L. (2020). Participation in everyday life before and after a housing adaptation. *Journal of Aging and Environment*, 34(2), 175-189.

Tornstam, L. (2005). *Åldrandets socialpsykologi*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Tuntland, H., Aaslund, M. K., Espehaug, B., Førland, O., & Kjeken, I. (2015). Reablement in community-dwelling older adults: a randomised controlled trial. *BMC geriatrics*, 15(1), 1-11.

van Oorschot, W. (2000). Who should get what, and why? On deservingness criteria and the conditionality of solidarity among the public. *Policy & Politics*, 28(1), 33-48.